Jak sbírat údaje o migrantech: možnosti, výhody a limity

Studie mapující význam vybraných výzkumných nástrojů ke sběru údajů o rodinách migrantů ze třetích zemí v ČR při sledování integračních procesů[1)]

Zdeněk Uherek, Pavel Bareš, Veronika Beranská, Stanislav Brouček, Milada Horáková, Blanka Kissová, Jan Kubát a Danica Schebelle
Korespondence: doc. PhDr. Zdeněk Uherek, CSc.
Etnologický ústav Akademie věd ČR, v.v.i.,Na Florenci 3/1420, Praha 1, 110 00; e-mail: uherek@eu.cas.cz

KLÍČOVÁ SLOVA:
migrace, cizinci, Česká republika, metodologie

KEY WORDS:
Migration, Foreigners, Czech Republic, Methodology

ABSTRAKT:
Článek porovnává tři klíčové zdroje dat, které lze použít při studiu integrace rodin migrantů. V první části textu reflektuje posun od studia integrace jednotlivců k integraci rodin migrantů a podtrhuje význam tohoto kroku. V další části srovnává možnosti dat ze Sčítání lidu, domů a bytů s daty Cizineckého informačního systému a s daty, které lze získat konstrukcí výběrového souboru, resp. panelu.

Vedle otázky zaměření jednotlivých datových souborů se text soustřeďuje též na problematiku sledování změn v čase a sledování dopadů jednotlivých kroků integrační politiky státu. V případě konstrukce panelu se proto soustřeďuje podrobněji na otázku opakování výzkumu, obměny členů panelu a na jejich ochotu k následným výzkumům. Text konstatuje, že hromadně získávaná data prostřednictvím Sčítání lidu, domů a bytů a prostřednictvím Cizineckého informačního systému jsou bohužel k analýze údajů o rodinách málo uzpůsobená. Navíc sčítání neumožňuje pružně sledovat dynamiku vývojových změn. Výhody panelu snižují náklady na získání dat a jejich nereprezentativnost.

1) Text byl vytvořen v rámci projektu TA ČR TD010220 – Návrh informačního systému o rodinách imigrantů ze třetích zemí a s podporou na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace RVO: 68378078.

2) Jednalo se o proces započatý ještě v době existence Československa po roce 1989, který souvisel s liberalizací pracovního trhu, otevřením příležitostí podnikat, většími možnostmi zaměstnávat cizince a s celkovou demokratizací společnosti.

2) Ve svých rozborech Jiří Večerník s Petrem Matějů například uvedli: „Protože je celkové tempo modernizací relativně pomalé, přičemž stejně pomalu roste i kvalifikační náročnost a produktivita práce, projevil se význam lidských zdrojů a jejich kvalifikační úrovně v dynamice produktivity práce a mzdových rozdílech jen zčásti. Přizpůsobení tržním změnám a reorientace na nové trhy vedly k tomu, že české podniky trpící nedostatkem finančních zdrojů na modernizaci, stavěly na komparativní výhodě levné pracovní síly. Celkový ekonomický růst byl tak založen především na intenzitě práce. Tato strategie do určité míry zakonzervovala technologické zaostávání uvedených podniků“ (Večerník & Matějů 1998: 22).

RODINY A JEDNOTLIVCI V DOBĚ POKLESU MIGRAČNÍCH AKTIVIT

Přestože se z dlouhodobé historické perspektivy migrace spíše individualizuje (Castels & Miller 1998), rodinné vazby hrají podstatnou úlohu jak v premigračním stádiu a výběru migrační destinace, tak při transferových aktivitách a aktivitách adaptačních, resp. integračních. Rodina je klíčovým činitelem v procesu socializace jedince. V postmigračním období k této úloze spontánně rodinné sítě přistěhovalců přibírají též funkci adaptační, nebo integrační.

Důraz na rodinu při studiu současných migračních a integračních procesů není náhodný. V současné době dochází v migrační skladbě cizineckých skupin v České republice ke změnám. Zatímco od roku 1993, kdy vznikla Česká republika, do roku 2008 docházelo k nárůstu počtu cizinců na jejím území,[2)] s příchodem hospodářské krize a s procesem dalšího rozšiřování Evropské unie tento proces již není jednoznačný.

Zejména v 90. letech 20. století umožňovala nárůsty cizinců též velká prostupnost státních hranic. Československo nemělo zavedenu vízovou povinnost se státy rozpadajícího se Sovětského svazu ani s řadou dalších třetích zemí a Česká republika se v tomto období projevovala současně jako cílová destinace migrantů, jako země tranzitní a v menší míře i jako země zdrojová. Současně se v roce 1990 stala i zemí azylovou. V prvních letech 21. století již sice zaznamenáváme výraznější regulaci vstupu do České republiky prostřednictvím víz, Česká republika jako stát přistupující do Evropské unie však začala být stále atraktivnější i pro imigranty usilující o trvalý pobyt (Uherek, Horáková, Pojarová & Korecká 2008; Čermák & Janská 2011).

Pokud sledujeme vývoj pobytového statusu, je zde patrné, že zejména v 90. letech 20. století dominovaly dlouhodobé pobyty, zatímco počet migrantů s trvalým pobytem byl oproti dlouhodobým vízům přibližně čtvrtinový. Na počátku 21. století se situace začala měnit a začal přibývat počet cizinců s trvalým pobytem. Tento trend ještě zesílil od roku 2009. Celkový počet legálně usazených cizinců přestal stoupat, ale i nadále narůstá počet cizinců s trvalým pobytem (zdroj dat ČSÚ).

Zatímco podíl cizinců s trvalým pobytem byl na celkovém počtu cizinců v ČR ještě na konci 90. let přibližně čtvrtinový, v současné době je v ČR více cizinců s trvalým než dlouhodobým pobytem, což evokuje oprávněnost hypotéz o stabilizaci emigrace, o její postupné přeměně z migrace dočasné nebo tranzitní na dlouhodobou nebo trvalou (Drbohlav & kol. 2010). Jak už se několikrát v české historii projevilo, v České republice je dlouhodobé usazení zpravidla konceptualizováno pozitivněji než migrace. Pojmy sendentarizace a integrace jsou chápány jako související. Pobytový status však o skupině příliš mnoho nevypovídá.

Trend změn v pobytovém statusu cizinců není pravděpodobně spojen pouze s krizí. Může mít souvislost též s včleňováním ČR do evropských struktur, se stabilizací migračních sítí a vytvářením překážek krátkodobé migraci, která byla zejména v průběhu 90. let též významným ekonomickým stimulem.[3)]

V roce 2006 například Milada Horáková konstatovala: „V roce 2005 bylo nejčastějším účelem pobytu cizinců zaměstnání (110 tis.), druhým nejčastějším důvodem bylo sloučení rodiny (78 tis.) a třetím pak podnikání na živnostenský list (31 tis.). Na konci roku 2005 pobývalo v ČR 6 tis. cizinců za účelem studia, z nichž bylo 1,4 tis. občanů EU. Více než 20,5 tis. cizinců pobývalo v ČR za jiným účelem. Na konci roku 2005 bylo v ČR 1,8 tis. azylantů a 0,2 tis. osob s humanitárním statutem. Účely pobytu signalizují, že se Česká republika stává zemí, v níž cizinci nehledají pouze příležitostný výdělek, ale přivádějí sem stále častěji své rodiny a směřují k usídlení“ (Horáková 2006: 12). Horákové tezi jsme dále ověřovali v roce 2008. Při sledování zejména ukazatele účelu pobytu sloučení rodiny, který byl tehdy k dispozici pro roky 2001-2005 je zřetelný kontinuální a výrazný nárůst tohoto účelu pobytu (Uherek, Horáková, Pojarová & Korecká 2008). Tento trend v současné době urychluje krize, která postihuje jak zdrojové, tak i cílové země a tudíž vytváří stimul k tomu, aby migranti v cílové zemi formou slučování rodin sami sebe stabilizovali. Po migračním boomu přichází období, kdy krátkodobým ekonomickým migracím a hostujícím dělníkům začíná, slovy „Stephena Castlese“ zvonit hrana (Castles 1986).

Proces, který Stephen Castles popisuje, se týká 50. až 70. let 20. století, je lokalizován do západní Evropy a má podle Castlese tři fáze. V první fázi, 50. – 60. léta, převažuje flexibilní krátkodobá pracovní síla, která se začíná částečně stabilizovat v 60. letech, kdy jednotliví ekonomičtí migranti stále častěji začínají slučovat rodiny. Tento proces se zrychluje v 70. letech a kolem roku 1973, kdy přichází ropná krize, pokračuje, přestože uplatnění zahraničních dělníků je již výrazně limitováno. V průběhu 70. let dochází k restrukturaci ekonomiky, poptávka po nekvalifikované pracovní síle již v původní míře nepřichází a v zemích západní Evropy zůstávají marginalizovaní nezaměstnaní ze třetího světa.

Pokud by se scénář opakoval i pro východní Evropu po roce 1989, nacházíme se právě ve druhé fázi ovšem s tím rozdílem, že imigranti ze třetích zemí nejsou pouze nekvalifikovaní dělníci, jejich vzdělanostní potenciál je vyšší, než tomu bylo v případě popisovaných migrantů do západní Evropy a ekonomický rozdíl mezi zdrojovými zeměmi a Českou republikou není často tak výrazný, jako tomu bylo v případě západoevropských zemí a jejich zdrojů migrace. Scénář integrace nikoli jednotlivců, ale rodin a dalších zájmových sítí je však obdobný, tudíž kalkulovat s integrací rodin je racionální, přestože nástroje k tomuto typu integrace jsou nedostatečně vyvinuty.

DYNAMIKA ZMĚN V RODINĚ A NÁSTROJE K JEJICH ZAZNAMENÁNÍ

V době, kdy psal Castles uvedený text, bylo zřetelné, že integrace rodin znamená včlenění do sociálního, zdravotního, vzdělávacího, právního a dalších systémů, ale nebylo dostatek zkušeností, jak velké změny bude integrace znamenat ve struktuře rodin, jejich hodnotách, normách způsobu hospodaření apod. V postmigračním období lze uvažovat o dvou typech změn, které rodiny prodělávají. Jsou to změny a) ve vnitřní struktuře a b) ve způsobu vnějšího chování a získávání zdrojů pro existenci, tedy zjednodušeně změny vnější a vnitřní.

Změny ve vnitřní struktuře se velmi často týkají role ženy v rodinné ekonomice, ale též v rozhodovacím procesu o aktivitách rodiny. Vnitřní změny se týkají též percepce hranic rodiny, rodinné solidarity, strategií pro další rodinnou existenci. Těmito změnami se například zabývá pro evropské prostředí Eleonore Kofman ve svém textu Female 'Birds of Passage' a Decade Later: Gender and Immigration in the European Union (Kofman 1999) podobně jako Cohen v roce 1995 (Cohen 1995). Této tematiky se bylo možné v České republice spíše jen dotknout na malém vzorku několika rodin v rámci programu Interface, kde například byla zaznamenána tendence po marných pokusech integrace na trh práce se přiklánět k modelům rodinné ekonomiky (Eutin 2008).

V případě projektu Návrh informačního systému o rodinách imigrantů ze třetích zemí naše úsilí mířilo k otázkám prvotního přístupu k datům o rodinách migrantů ze třetích zemí a jejich relevanci. Posuzovány byly tři zdroje:

1. Cizinecký informační systém (dále též CIS);
2. Sčítání lidí, domů a bytů 2011 (dále též „SLDB 2011“) a
3. Empirické šetření v rodinách cizinců ze třetích zemí (dále též CTZ) realizované řešiteli (Bareš, Horáková, Schebelle, Kubát, Uherek, Brouček & Beranská, 2013a, b).

Veškeré tyto zdroje byly hodnoceny a navzájem porovnány.

CIZINECKÝ INFORMAČNÍ SYSTÉM JAKO ZDROJ ÚDAJŮ O RODINÁCH MIGRANTŮ

CIS představuje nejvíce aktuální a nejvíce relevantní zdroj informací o cizincích, respektive o cizincích ze třetích zemí (CTZ).[4)] Údaje z CIS se ale primárně týkají jedinců, nikoli rodin. Část údajů obsažených v CIS by mohla vést k identifikaci konkrétních osob, ale takovéto údaje mohou být využívány pouze orgány, které CIS vlastní, respektive jej spravují a využívají (tj. MV ČR – Cizinecká policie a Odbor azylové a migrační politiky). Při využívání tohoto typu údajů jsou i tyto orgány vázá- ▶

ABSTRACT:
The article compares three key sources of data, which can be used in the study of the integration of the families of migrants. In the first part of the text, it reflects the shift from the study of the integration of individuals to the integration of the families of migrants and underscores the importance of this step. In the next section, it compares the possibilities of the data from the census (Census of People, Homes and Flats) with the data of the Alien Information System and with the data that can be acquired by the construction of a sample of respondents, or panel. Besides the question of the aim of the individual data sets, the text also concentrates on the issue of the observation of changes in time and the observation of the impacts of the individual measures of the integration policy of the state.

In the case of the construction of the panel, it therefore focuses in more detail on the question of the repetition of research, replacement of the members of the panel and their willingness to participate in subsequent research. The text notes that the mass acquisitions of data through the Census of People, Homes and Flats and through the Alien Information System are, unfortunately, not adapted enough for the analysis of data on families. Moreover, the census does not allow the flexible observation of the dynamics of the development changes. The construction of the panel lowers the costs of data acquisition by creating a sample for every investigation separately, which is the most expensive method of data acquisition, but at the same time the text expresses scepticism on the lack of representativeness of the panels for the selective survey of the alien communities.

4) Dále v textu jsou uváděny charakteristiky údajů v CIS v souvislosti se skupinou CTZ. Tyto charakteristiky údajů v CIS obdobně platí i pro obecnější skupinu cizinců. Hodnocení údajů o obecnější skupině cizinců ale nebylo předmětem naší práce a dále je proto hodnocena pouze relevance a využitelnost údajů z CIS o CTZ.

ny platnou legislativou.[5] Externím subjektům takovéto údaje nemohou být poskytnuty vůbec. Pro účely informačního systému o rodinách CTZ tak mohou jiné subjekty získat pouze vybrané údaje z CIS.

Pro sledování trendů týkajících se rodin CTZ je relevantním ukazatelem údaj o počtu cizinců s rodinnou či jinou vazbou k jiným cizincům (tj. v tomto případě nejen úzce CTZ) a údaj o typu těchto vazeb (tj. specifikace, zda se jedná o rodičovský vztah, partnerský vztah, sourozenecký vztah nebo jiný sledovaný typ vztahu mezi CTZ a osobou, k níž má tento CTZ rodinnou či jinou vazbu).

Získané údaje o rodinných či jiných vazbách neumožňují přímo identifikovat rodiny s CTZ. Jsou ale vhodným indikátorem, na základě kterého lze i přes určitá omezení (např. skutečnost, že v CIS jsou vedeny i záznamy o vazbách CTZ k osobám, které v ČR nežijí) sledovat trendy týkající se četnosti a povahy rodinných či jiných vazeb u CTZ, respektive u jejich jednotlivých skupin vymezených podle vybraných sociálních a demografických charakteristik jedince.

Na základě obou uvedených údajů tak lze spíše odhadovat souvislost s trendy týkajícími se rodin CTZ, rodiny CTZ na základě existujících údajů v CIS není možné přímo sledovat. To by bylo možné pouze po zavedení specifického indikátoru, který by bylo možné získat při vstupním shromažďování údajů o cizincích nebo jejich aktualizaci či doplňování. Takovému postupu ale brání některá významná omezení (např. ochrana osobních dat), a tak možnost sledování údaje indikujícího rodiny CTZ se ukazuje jako ryze hypotetická a nelze předpokládat zavedení takového indikátoru (více Bareš, Horáková, Schebelle, Kubát, Uherek, Brouček & Beranská, 2013b).

Souhrnně tak lze konstatovat, že data z CIS umožňují získání pouze údajů, které o rodinách CTZ vypovídají jen zprostředkovaně a velmi obecně. Hlavní předností těchto dat je možnost zachytit vývojové trendy u důležitých indikátorů s využitím aktuálních údajů a poměrně vysoká relevance tohoto datového zdroje. Existující údaje v CIS lze také využít pro tvorbu modelových postupů umožňujících odborně podložené odhady některých trendů vývoje.

SČÍTÁNÍ LIDÍ, DOMŮ A BYTŮ 2011 A CIZINECKÉ RODINY

Při hodnocení obecné relevance a využitelnosti údajů ze SLDB 2011 byly jako klíčové identifikovány tyto charakteristiky údajů o CTZ ze SLDB 2011.[6] Údaje jsou získávány s desetiletou periodicitou, a nelze je proto využívat ke sledování aktuální situace ani k zachycení vývojových trendů v období mezi sběrem dat. Vzhledem k možným změnám okruhu sbíraných údajů či metodiky sběru dat nemusejí být údaje získané při Sčítání lidí, domů a bytů realizovaných k různému datu plně srovnatelné.

Údaje o CTZ nepatří v rámci SLDB k prioritně zpracovávaným údajům a mezi dobou sběru údajů ve SLDB a možností vyhodnocení údajů o CTZ v důsledku toho vzniká poměrně dlouhý časový rozestup. Požadovanou strukturu dat specificky zaměřených na CTZ lze navrhnout a objednat až po zveřejnění „standardních“ výstupů ze SLDB za obyvatele ČR celkem.

Údaje ze SLDB vypovídají o jednotlivcích, obsahují však identifikátor, na základě kterého lze rozlišit jednotlivé společně hospodařící domácnosti, respektive získat informace o rodinách žijících ve společně hospodařících domácnostech. Oproti CIS tak SLDB 2011 nabízí více relevantních informací pro sledování rodin CTZ.

Lze přitom sledovat dva různé skupiny údajů: údaje o CTZ, kteří v sečtených domácnostech (rodinách) žijí a údaje o domácnostech (rodinách), ve kterých žije CTZ. Údaje o cizincích žijících v domácnostech a rodinách CTZ umožňují blíže specifikovat příslušnou domácnost (rodinu), např. z hlediska státní příslušnosti členů domácnosti (rodiny), případně je možné s těmito údaji porovnat data o členech rodin získané v rámci výběrových šetření. Vhodné je ale věnovat pozornost také některým údajům o cizincích, kteří byli členy sečtených domácností (rodin) s převážně majoritní populací, a to i přesto, že v tomto případě se již jedná o individuální charakteristiky jednotlivých CTZ a jedná se tedy pouze o doplňkové informace k tématu rodin CTZ.

Souhrnně lze konstatovat, že údaje ze SLDB 2011 jsou pro monitorování aktuální situace a trendů týkajících se rodin CTZ obtížně využitelné vzhledem k dlouhé periodicitě jejich zjišťování. Mohou však poskytnout důležité informace o velké části rodin (rodinných domácností) CTZ, které bylo možné zaznamenat v době sběru údajů ze SLDB 2011. Struktura a charakteristiky rodin CTZ se sice mění poměrně dynamicky, u většiny rodin CTZ ale lze spíše než „skokové“ změny předpokládat postupné změny související se stárnutím jednotlivých členů rodiny.[7] Struktura a charakteristiky rodin CTZ tak v roce 2013 bezpochyby nebudou zcela odpovídat situaci zjištěné ze SLDB 2011, ale v podmínkách, kdy není možné obdobné údaje získat z jiných zdrojů, lze strukturu a charakteristiky rodin CTZ z roku 2011 považovat za vhodné (jakkoli stále poměrně limitované) východisko pro odhady současné situace na základě aktuálních dat z CIS.

Stěžejním přínosem údajů ze SLDB 2011 je především to, že mohou doplnit a dále rozšířit ve vztahu k rodinám CTZ částečně relevantní, ale nepříliš specifické informace, jež lze získat z CIS, respektive že poznatky získané ze SLDB 2011 umožňují lépe porozumět trendům, které lze sledovat s pomocí údajů z CIS.

ÚDAJE O RODINÁCH IMIGRANTŮ ZÍSKANÉ S VYUŽITÍM INDIVIDUÁLNÍCH ZÁZNAMOVÝCH ARCHŮ A RODINNÉ KARTY PŘI VLASTNÍM TERÉNNÍM ŠETŘENÍ A TVORBA PANELU

Vlastní šetření je nástroj, který je nejflexibilnější. Sběr lze uskutečnit periodicky nebo ve chvíli, kdy vznikne poptávka po určité informaci. Záznamový arch lze používat jako fixní nástroj, nebo jako nástroj, který se podle potřeby aktualizuje a modifikuje.

Získané údaje jsou k tématu rodin relevantnější (např. více než údaje z CIS) a současně je lze sbírat opakovaně, respektive lze získat data aktuální v době realizace konkrétního průzkumu (to je zase výhodou oproti údajům ze SLDB shromažďovaným s dlouhou periodicitou sběru). Vypovídací hodnotu získaných dat však limitují velikost a charakteristiky zkoumaného vzorku osob. Získaná data nejsou reprezentativní pro celou skupinu rodin CTZ a mají tak spíše charakter kvantitativní sondy, která v některých ohledech dále dokresluje poznatky, které lze získat z jiných zdrojů. Z těchto důvodů je při analýze zaměřené na dopady integrace rodin CTZ na sociální systémy potřebné vyhodnotit také některé stěžejní charakteristiky zkoumaného vzorku bez ohledu na to, zda se otázky dopadů na sociální systémy přímo týkají nebo ne.

I údaje, které se této otázky přímo netýkají (např. včetně rozdělení rodin na úplné a neúplné, údajů o počtu členů rodiny v případě, že nebyl využit pro účely dalších srovnání apod.), totiž umožňují zjistit, zda se nejdůležitější charakteristiky zkoumaného vzorku shodují s těmito charakteristikami u všech rodin CTZ dotázaných v rámci SLDB 2011.

V rámci projektu TA ČR jsme tento způsob sběru dat ověřovali na souboru 200 respondentů v 61 rodinách získaných kvótním výběrem, kde základními výběrovými kritérii byla prostorová lokace a státní příslušnost. Za každou rodinu byl vyplněn kolektivní, rodinný dotazník a současně byl vyplněn i individuální dotazník za každého rodinného příslušníka (Horáková, Bareš, Uherek, Kubát & Schebelle 2013).

Zvolený postup dotazování v rodinách CTZ umožnil získání údajů za celé rodiny i údajů o jejich jednotlivých členech. Z našeho úhlu pohledu jsou stěžejní údaje o celých rodinách. Druhá skupina údajů představuje individuální charakteristiky jednotlivců a pouze některé z nich mají vztah k tématu rodin CTZ. Jako účelné se ale ukazuje i vyhodnocení charakteristik členů rodin CTZ, které se rodinného života jedince přímo netýkají (např. státní příslušnost, pohlaví, údaje o dosaženém vzdělání, zaměstnání apod.), a to z důvodu specifikace významných charakteristik členů rodin CTZ a z důvodu srovnání s jinými údaji (např. SLDB 2011).

Získaná data umožňují analyzovat hlouběji strukturu rodin CTZ, ale nelze na jejich základě srovnávat CTZ žijící v rodinách s CTZ, kteří reprezentují jednočlenné domácnosti.

Samozřejmě je zde však celá řada dalších úskalí. Tvorbu výzkumného panelu, respektive jeho výsledné složení determinuje především výzkumný design realizovaného empirického šetření, respektive jeho následných opakování. Hlavními faktory, které tvorbu panelu v tomto směru ovlivňují, jsou otázky, jak byla v rámci výzkumného designu vymezena zkoumaná populace, jaký byl zvolen postup pro výběr respondentů a jak jejich výběr fakticky proběhl (tj. např. jaký vliv měla případná míra odmítnutí rozhovorů, případně důvody nesplnění kritérií pro zahrnutí do vzorku nebo další důvody neúčasti apod.). Další podstatnou okolností je přirozeně ochota respondentů zahrnutých do empirického šetření účastnit se obdobných šetření opakovaně.

Relativně problematické je výběrové kritérium, neboť výběrová kritéria, která by byla pro populaci cizinců k dispozici, například prostorová lokace a státní občanství, strukturují cizineckou komunitu specifickým způsobem a nezohledňují celou řadu faktorů, které by mohly hrát při konstrukci vzorku významnou váhu. Jistě zajímavé je již porozumění pojmu rodina, kde pravidla, s nimiž odchází výzkumník do terénu, jsou permanentně narušována, neboť konkrétní terénní situace vyžaduje rozhodování, kdo bude do individuálních a kolektivních rodinných karet zahrnut (přestože je jako relevantní stanovena nukleární rodina, právě v případě cizinců dochází k narušování funkcí nukleární rodiny a k nejrůznějším substitucím).[8]

V souvislosti s tím je samotné porozumění pojmu rodina deformováno, přestože respondenti ve všech případech byli schopni pochopit, o jakou sociální strukturu se nám jedná.[9]

Zjišťování, co respondenti rozumí pod pojmem rodina, nebo k jaké skupině se chovají jako k této primární skupině by samozřejmě zabralo neúměrně času a nebylo by možné se ptát přímým dotazem, ale též zapojit jako metodu pozorování. Navíc je otázka, zda by byl tento přístup efektivní, neboť u každé národnosti (a možná i rodiny) bychom dospěli k poněkud odlišným výsledkům a otázka porovnatelnosti by v daném případě byla komplikovaná.

Značnou výhodou výzkumného panelu oproti jednorázovým empirickým šetřením je možnost zajištění obsahové a časové kontinuity při sledování údajů o rodinách CTZ a dobré předpoklady pro srovnávání výsledků jednotlivých v čase opakovaných šetření.

Návaznost sledování údajů o rodinách CTZ lze zajistit již „prostým opakováním“ provedených empirických šetření za použití shodné (případně jen mírně upravené) metodologie, díky čemuž je možné se zaměřit na stejnou či velmi podobnou skupinu respondentů, použít stejné výzkumné techniky, výzkumný nástroj i stejný systém pro stanovení kvót. Design výzkumu (nebo alespoň některé jeho prvky) již proto není při opakovaném sběru potřebné nově specifikovat a i jejich případná revize je již méně časově a finančně náročná, než by tomu bylo při návrhu a ověřování nového výzkumu, který nebude vycházet z výzkumného designu předchozího provedeného šetření.

V případě výzkumného panelu se kromě uvedených oblastí zjednodušují nároky spojené s kontaktováním respondentů. Oproti „prostému opakovaní“ dříve realizovaného výzkumu je v případě výzkumného panelu zároveň lepší i srovnatelnost zjištění získaných v rámci jednotlivých provedených pozorování.[10]

Tvorba výzkumného panelu ale předpokládá především ochotu větší části respondentů účastnících se předchozích empirických šetření do výzkumného panelu. Provedené empirické šetření si proto za jeden ze svých cílů kladlo i zjištění informací o ochotě respondentů zapojit se do výzkumného panelu. Z tohoto zjišťování vyplynulo, že ochotu k případnému opakovanému šetření vyjadřovalo přibližně 50 procent dotázaných. Při zohlednění rozsahu šetření a faktu, že šetření bylo zaměřeno na zmapování poměrně citlivých osobních (rodinných) údajů (např. příjem, pobírané dávky státní sociální podpory a sociální pomoci atd.), lze uvedenou míru ochoty považovat za poměrně vysokou.

Tvorba panelu a opětovné dotazování osob v panelovém šetření také vyžaduje vyhrazení dostatečné personální a finanční kapacity i pro budoucí období. Nezbytným předpokladem tak je zájem zadavatele nebo zadavatelů o tuto formu zjišťování informací o rodinách cizinců.

Současné poznatky řešitelů ukazují, že v oblasti výzkumů zaměřených na cizince je ze strany zadavatelů preferována spíše realizace ad hoc tematických šetření, respektive je preferována novost analyzovaných oblastí a témat, inovativní techniky či přístupy, případně získávání poznatků o doposud jen málo prozkoumaných tématech. Téma rodin cizinců a jejich integrace bezpochyby uvedené charakteristiky nadále splňuje, na druhou stranu zatím nelze hovořit o trvalejší poptávce zadavatelů sledovat tyto oblasti soustavněji i do budoucna, respektive o ochotě zavázat se i k budoucímu poskytování podpory, které vytvoření výzkumného panelu předpokládá.

Z těchto důvodů lze poptávku po zjišťování informací o rodinách CTZ s využitím tvorby výzkumného panelu v současné situaci vnímat jako velmi slabou. Na druhou stranu lze předpokládat, že zájem o tento typ šetření v budoucnu nejspíše stoupne v souvislosti s rostoucím významem rodinných migrací a integrace rodin cizinců, které v ČR již pobývají, případně díky potřebě zjišťovat informace o osobách, které jsou potomky migrantů. V důsledku tohoto trendu může poptávka po opakovaném zjišťování či pravidelném monitorování informací o rodinách cizinců zesílit.

Využívání výzkumného panelu je v takové situaci vhodnějším postupem (celkově nižší nároky na zpracování a vyhodnocení opakovaných šetření a v důsledku ▶

[5] Především se jedná o zákon č. 326/1999 o pobytu cizinců na území České republiky a o změně některých zákonů, ve znění pozdějších předpisů (dále jen „zákon o pobytu cizinců“) a o zákon č. 101/2000 Sb., o ochraně osobních údajů a o změně dalších zákonů, ve znění pozdějších předpisů.uvedených podniků“ (Večerník & Matějů 1998: 22).

[6] Více viz metodika pro tvorbu ISR. Podrobné informace o relevanci a využitelnosti údajů z CIS obsahuje druhá speciální část metodiky pro tvorbu ISR (Bareš, Schebelle & Kubát 2013).

[7] Bylo možné zaznamenat například při výzkumu azylantů, kteří byli studováni v Etnologickém ústavu AV ČR, v.v.i. od doby zahájení udělování azylů v roce 1990 (Uherek & kol. 2012).

[8] Například relativně častá je situace zcela ekonomicky i citově závislých starých rodičů na dětech, kdy staří rodiče nejsou schopni komunikovat v češtině, setrvávají pouze v bytě, nemají v počátečních fázích pobytu vůbec žádný příjem a svůj pobyt si „odpracovávají“ tím, že se starají páru v produktivním věku o děti a vaří. Naopak

[9] To ovšem neznamená, že ekonomické aktivity, na které jsou kladeny dotazy, se týkají výhradně struktury, která byla zahrnuta do rodinné karty.

[10] Riziko, že se bude v obou srovnávaných vzorcích výrazně lišit některá klíčová charakteristika dotázaných osob, se snižuje již při použití kvótního výběru. Při empirických šetřeních mezi tak heterogenními skupinami osob, jako jsou CTZ, ale lze i při použití kvótního výběru zohlednit pouze některá důležitá kritéria. Riziko možného vychýlení u zkoumaných vzorků tak lépe než kvótní výběr snižuje právě výzkumný panel, který umožňuje sledovat vývojové trendy u stejných osob (respektive jsou stejné osoby dotazovány ve většině případů).

toho nižší finanční náročnost) než opakovaná realizace různě tematicky zaměřených empirických zjišťování.

Výrazným specifikem využití výzkumného panelu je jeho zaměření na vývojové trendy, které lze během opakovaných šetření zachytit u stejných osob.

Sledování procesů u stejného vzorku může poskytnout další důležité poznatky týkající se pobytu a integrace rodin CTZ v České republice. Na druhou stranu se v důsledku toho mění některé významné charakteristiky osob dotazovaných při jednotlivých šetřeních - zkoumaný vzorek v průběhu času „stárne“ a při opakovaných sběrech dat jsou ve srovnání s předchozími sběry sledovány rodiny v pozdější fázi rodinného cyklu, rodiny pobývající delší dobu na území ČR, rodiny, jejichž podoba v ČR se již více ustálila nebo jejichž členové jsou více integrováni.

Tyto skutečnosti je potřebné při tvorbě výzkumného panelu zohlednit. Tvorba výzkumného panelu proto předpokládá i návrh mechanismu pro odpovídající doplnění vzorku o doposud nedotazované rodiny, aby zkoumaný vzorek i při opakovaných šetřeních obsahoval určitý počet rodin s menšími dětmi nebo bez dětí, rodin, u kterých se doposud zcela neustálil okruh členů pobývajících v ČR, a dotazovaných cizinců, kteří v ČR pobývají relativně krátkou dobu, nebo u nich lze hovořit o prvních kontaktech s hostitelskou společností.

Konkrétní nastavení mechanismu pro popsanou obměnu části respondentů zapojených do výzkumného panelu je nutné uzpůsobit intervalu mezi šetřeními. Tento interval by neměl být delší nežli tři roky, v ideálním případě jeden rok, jeho délka ale přirozeně závisí na konkrétní poptávce zadavatele, respektive zadavatelem podporovaném rozsahu prací spojených s přípravou, uskutečněním, vyhodnocením a opakováním jednotlivých šetření realizovaných s pomocí výzkumného panelu. V případě jednoročního intervalu opakování šetření lze při velikosti vzorku padesáti rodin obměnit pět až sedm rodin, v případě tříletého intervalu přibližně patnácti rodin.

Je zřejmé, že k obměně osob dotázaných v rámci jednotlivých šetření z velké části dochází samovolně. To naznačilo uvedené zjištění, že ochotu účastnit se opakovaného zjišťování údajů o rodinách cizinců deklarovala v provedeném empirickém šetření přibližně polovina dotázaných. Na základě tohoto poznatku ale přirozeně nelze odhadnout, jak se v době šetření deklarovaná ochota k účasti při opakovaných šetřeních skutečně projeví.

Z řady faktorů, které mohou účast respondenty při budoucích šetřeních ovlivnit, lze uvést např. zdravotní stav, změnu kontaktních údajů, změnu místa pobytu (tazatel nemusí disponovat novou adresou, rodina CTZ nemusí být kontaktována z důvodu naplnění kvót pro příslušné nové místo pobytu rodiny), pobyt mimo ČR či výši finanční odměny poskytnuté respondentovi (může se změnit její výše nebo její význam pro respondenta), udělení občanství ČR apod. Řešitelé předpokládají, že při opakovaném šetření tak mohou být ve výzkumném panelu dotázány až dvě třetiny osob nově.

Z těchto důvodů je potřebné usilovat o to, aby obměna osob dotazovaných při jednotlivých šetřeních probíhala alespoň do určité míry kontrolovaně. Z již dříve oslovených osob by tak byly přednostně kontaktovány osoby pobývající v ČR kratší dobu, případně by byly nově vyhledávány již pouze rodiny, jejichž první člen do ČR přišel nejdéle pět let před dobou realizace šetření a které mají děti mladší patnácti let apod. U nově vyhledaných osob by byly současně reflektovány kvóty podle státní příslušnosti a kraje, ve kterém rodina žije.

Sestavení výzkumného panelu rodin cizinců představuje časově a finančně náročnou aktivitu. V porovnání s realizací odlišně tematicky zaměřených ad hoc šetření jsou ale tyto nároky menší a současně jsou zřejmé i další významné přínosy postupu založeného na tvorbě výzkumného panelu. Pouze dlouhodobé sledování rodin totiž umožňuje posuzovat průběh integrace rodin a působení integračních politik v čase.

Dlouhodobé pozorování rodiny umožňuje rovněž sledovat dopady migrace na funkce, stabilitu a kohezi rodin imigrantů a sledovat kvalitativní proměny struktury, funkcí rodiny a rolí jednotlivých členů rodiny v průběhu času.

ZÁVĚR

V textu jsme představili tři významné zdroje informací o rodinách cizinců z třetích zemí. Z našeho rozboru je jistě zřejmé, že pro systematický sběr dat je vhodné využívat všechny popsané zdroje v kombinaci s vědomím jejich limitů a s vědomím, že na základní informaci je vhodné navazovat kvalitativními sondami, které ověří významy zjištění, jež mají určitou plošnou relevanci.

Sestavování vlastních panelů a práce s nimi sice může přinést určitou vývojovou dimenzi a v případě dostatečně velkého vzorku a vhodného výběru i datovou relevanci. S největší pravděpodobností však málokterá data bude možné vztáhnout na cizineckou populaci jako celek. Vlastní výběr a sběr dat je vhodnější zacílit na konkrétní problém a konkrétní skupinu než suplovat malým výzkumným vzorkem plošný sběr.

Posun od jednotlivců k výzkumu migrujících rodin považujeme za významný krok vpřed ve studiu migrací, který je v současné době nezbytný a umožní porozumění celé řadě jevů, které doposud zůstaly nepojmenovány. ●

LITERATURA:

- BAREŠ, P., HORÁKOVÁ, M., SCHEBELLE, D. KUBÁT, J., UHEREK, Z., BROUČEK, S., & BERANSKÁ, V. (2013a). Metodika pro tvorbu informačního systému o rodinách imigrantů ze třetích zemí. Obecná část metodiky pro zjišťování a hodnocení informací o rodinách CTZ. Praha: VÚPSV.
- BAREŠ, P., HORÁKOVÁ, M., SCHEBELLE, D. KUBÁT, J., UHEREK, Z., BROUČEK, S., & BERANSKÁ, V. (2013b). Metodika využívání poznatků o rodinách imigrantů při zjišťování potenciálních nároků sociálního systému, které jsou spojené se slučováním rodin. Praha: VÚPSV.
- BAREŠ, P., SCHEBELLE, D., & KUBÁT, J. (2013). Speciální část metodiky pro zjišťování a hodnocení informací o rodinách cizinců ze třetích zemí II. Využitelnost údajů ze sčítání lidí, domů a bytů 2011. Praha: VÚPSV.
- CASTLES, S. (1986). The Guest Worker in Western Europe - An Obituary. International Migration Review, 20, 4. 761-778.
- CASTELS, S., & MILLER, M. J. (1998). The Age of Migration. London: McMillan Press.
- COHEN, R. (1995). The Cambridge Survey of World Migration. Cambridge: Cambridge University Press.
- ČERMÁK, Z., & JANSKÁ, E. (2011). Rozmístění a migrace cizinců jako součást sociálně geografické diference Československa. Geografie, 116, 4. 422-439.
- DRBOHLAV, D. a kol. (2010). Migrace a (i)migranti v Česku. Kdo jsme, odkud přicházíme, kam jdeme. Praha: Sociologické nakladatelství.
- EUTIN, C.J.D. (2008). INTERFACE: Immigrants and National Integration Strategies: Developing a Trans European Framework for Analysing Cultural and Employment-Related Integration. Eutin: Eutin, C.J.D. The European Commission. Dostupné z: http://praha.vupsv.cz/Fulltext/ul_929.pdf [cit. 2014-08-01]
- HORÁKOVÁ, M. (2006). Zahraniční pracovní migrace v České republice dva roky po vstupu ČR do EU. Praha: VÚPSV.
- HORÁKOVÁ, M., BAREŠ, P., UHEREK, Z., KUBÁT, J., & SCHEBELLE, D. (2013). Speciální část metodiky pro zjišťování a hodnocení informací o rodinách cizinců ze třetích zemí III. Pilotní odzkoušení možností sběru dat o rodinách CTZ s pomocí výběrového šetření a jejich využitelnost. Praha: VÚPSV.
- KOFMAN, E. (1999). Female ‚Birds of Passage‘ a Decade Later: Gender and Immigration in the European Union. International Migration Review, 33, 2. 269-299.
- UHEREK, Z., HORÁKOVÁ, M., POJAROVÁ, T., & KORECKÁ, Z. (2008). Imigrace do České republiky a rodiny cizinců. In UHEREK, Z., KORECKÁ, Z., POJAROVÁ, T. a kol (Eds.). Cizinecké komunity z antropologické perspektivy. Praha: Etnologický ústav AV ČR. 85-119.
- UHEREK, Z., BERANSKÁ, V., HONUSKOVÁ, V., JIRÁKOVÁ, A., & ŠOLCOVÁ, L. (2012). Analýza státního integračního programu pro azylanty. Praha: Etnologický ústav AV ČR.
- VEČERNÍK J., & MATĚJŮ, P. (1998). Zpráva o vývoji české společnosti 1989-1998. Praha: Academia.

La cucina italiana jako součást italské národní identity

Kulturologická analýza: Italská národní kuchyně coby kulturní konstrukt[1)]

PhDr. MIROSLAVA FERRAROVÁ, PhDr. EVA FERRAROVÁ, Ph.D
Katedra románských jazyků, Fakulta mezinárodních vztahů Vysoké školy ekonomické
Nám. W. Churchilla 4, Praha, 130 67; e-mail: miroslava.ferrarova@vse.cz, eva.ferrarova@mvcr.cz

ABSTRAKT:
Předmětem studie je analýza zrodu a vývoje italské národní kuchyně jako součásti italské národní identity. Cílem studie je prokázat, že italská národní kuchyně je kulturním konstruktem, který vznikl ve středověku na základě vertikálních i horizontálních výměn, v jejichž důsledku se konstituovaly kulturní a tedy i gastronomické identity venkova, měst a regionů. V centru kulturologické analýzy je popis historického kontextu a interpretace teorie změny. Výsledkem rešerše je teze, že jednotná kulturní Itálie existovala již dávno před oficiálním sjednocením Itálie v roce 1861 a že její národní kuchyně byla a je nedílnou součástí italské národní identity.

ABSTRACT:
The subject of this study is the analysis of the origin and development of Italian national cuisine as part of Italian national identity. The aim of this study is to prove that Italian national cuisine is a cultural construct resulted in the Middle Ages from vertical and horizontal exchanges; in consequence of these exchanges cultural and gastronomic identities of rural areas, cities and regions were constituted. The focal point of the culturological analysis consists of description of historic context and interpretation of the theory of change. The result of the search is the thesis confirming that unified cultural Italy already existed since long time before the official Italian unification and that its national cuisine was and still is an integral part of Italian national identity.

KLÍČOVÁ SLOVA:
italská národní kuchyně, národní identita, teorie změny

KEY WORDS:
Italian national cuisine, national identity, theory of change

„Der Mensch ist, was er isst.“
(Ludwig Feuerbach)

JÍDLO JAKO VYJÁDŘENÍ KULTURNÍ IDENTITY

Národní kuchyně je výrazem kultury národa, jeho ekonomického rozvoje a jeho historie (Portincasa 2007: 1). Za konzumací jídla se skrývá hledání rozlišovacího znaku a tudíž identifikace (Bourdieu 1979: 28), potřeba stále nových a nových zdrojů, jejichž prostřednictvím uspokojujeme neustálou poptávku po uznání, která pochází ze slabosti našich identit (Neresini & Rettore: 10).

Symbolická hodnota jídla musí být analyzována i jako výsledek nutnosti solidního zakotvení individuálních a kolektivních identit, které jsou čím dále tím nejistější a křehčí. (Neresini & Rettore: 10). To, co jíme, významně vypovídá o naší identitě jak na individuální tak na sociální úrovni.[2)] Je to dáno tím, že chuť jídla (gusto) je pokládána za sociálně sdílenou kulturní zkušenost (Tricarico 2007: 1). Jídlo a jeho chuť se mění jak v čase, tak v prostoru.

Je sice pravda, že vztah k jídlu je osobní a každodenní, ale zároveň je plný symbolických významů, připomíná kořeny vlastní identity, definuje se v určité kultuře a posiluje pocit sounáležitosti. Ingredience našeho jídla nemají tedy jen materiální povahu, ale jedná se také o ingredience kulturní, ekonomické, politické a sociální (Neresini & Rettore: 111). Jídlo je nástrojem, jehož prostřednictvím vyjadřujeme a předáváme svou identitu (ibidem 112).

Pro italskou kuchyni výše uvedená tvrzení platí snad ještě více než pro ostatní národní kuchyně. Přesto, že byla Itálie po pádu Západořímské říše rozdělena na státy a státečky různých velikostí, i nadále existovaly na jejím území sobě podobné modely života, kultury, zvyků i stravování. Ve středověku se pak zrodil národní italský stravovací model, který se rozšířil spíše v severní a střední části. Jižní Itálie byla i nadále ovlivněna především středomořským stravovacím modelem, který byl silně podmíněn arabskými produkty.

Oba stravovací modely se poté smísily, ale jejich základní charakteristiky přetrvaly v Itálii dodnes. Národní italská kuchyně se tak stala tradicí a součástí italské národní identity dávno předtím, než se Itálie sjednotila v roce 1861. Tato Itálie měla společný způsob života, každodenní zvyklosti a postoje. Byla to Itálie kultury, která více než politická jednota definuje identitu země, tvrdí M. Montanari, nejvyšší italská autorita v oblasti studia stravování (Montanari 2010: VII).

V Itálii nejvíce rozšířenou teorií o vzniku italské národní kuchyně prezentují Capatti a Montanari (Capatti & Montanari 2002: VIII-IX), kteří hovoří o tradici a identitě ve stravování jako o výsledku změny: *„Tradici ve stravování pojímáme obvykle jako příslušnou k nějakému teritoriu, ale zapomínáme, že identita se definuje také (a/nebo hlavně) jako rozdílnost, tj. ve vztahu k druhým. Ve specifickém případě gastronomie je toto jasně vidět: místní identita se rodí* ▶

[1)] Tento článek vznikl v rámci dílčí práce na interním grantovém projektu Vysoké školy ekonomické v Praze – IG202013: INTERKULTURNÍ DIMENZE V PODNIKOVÉ KULTUŘE NADNÁRODNÍCH FIREM - komparativní studie románských kultur v domácím a českém prostředí.

[2)] Vztahem identita a kultura, kulturními stereotypy a vzájemnou interkulturní komunikací mezi Španělskem a českým prostředím, se v ČR zabývá Vrzalová Hejsková, M. (2013): Diversidad lingüística, interculturalidad y estereotipos culturales, In Diversidad lingüística del español, Liberec: Technická univerzita. 171-181.